

ALBERTO MORAVIA IZMEĐU FREUDA I MARKSA

GLORIJA RABAC

I

Svijet što ga je otkrio Freud za Moraviju je neobično zanimljiv, a spoznaja njegove suštine od prvorazredna je značenja u procesu emancipacije čovjeka. »Prikazivanje seksusa u modernoj literaturi odgovara potrebi da se stane na čvrst teren, nepobitan bilo kakvom analizom; ono potječe iz opće krize vrijednosti koja se pojavila otprilike uoči prvoga svjetskog rata. Nisu bez osnova Freud i Marks dva velika oslobodioca i otkrivača modernog svijeta. Determinizam prvoga razgolitio je ono što se krilo iza »nevinosti« porodičnih i ljubavnih odnosa, a drugoga — ono što se krilo iza »nevinosti« slobodne privrede. Obojica su odgurnuli tajne, nazvali bezimene stvari pravim imenom...«¹

Freudovo se otkriće po važnosti podudara s Marksovim pronalaskom kategorije viška vrijednosti i ostalih ekonomskih zakona. Prvi je, prema Moraviji, otkrio i obrazložio biološku strukturu čovjeka, elemente koji je sačinjavaju — njezine konstituante — kao i njihovo funkcionalno značenje za čovjekovu psihičku i životnu ravnotežu, a drugi, Marks, društvene i ideološke komponente koje održavaju, odnosno mijenjaju kvalitete individuuma, reguliraju njegov odnos prema društvu i obratno, određuju stupanj njegove zavisnosti od sredine u kojoj živi i njegov doprinos ekonomskom, kulturnom i moralnom preobražaju društva. Prema tome, ta su dva mislioca sagledali čovjeka sa dva različita aspekta: biološko-seksualnoga i socijalno-ekonomskoga. Njihove teze, razmišljanja i zaključci, povezani zajedno, morali bi dati integralnu sliku čovjeka i njegova položaja u svijetu.

Neosporno je da biološki i socijalni faktori čine jedinstvenu cjelinu i određuju ljudsko biće. Prihvatanje te postavke za talijanskog je pisca, u pravilu, normalna stvar, zato nije uopće važna precizacija njihove uloge i međusobnog odnosa. Ali, kao što ćemo dokazati analizom piščevih djela, ti faktori mogu djelovati i nezavisno jedan od drugoga, tj. ne moraju se isprepletati u procesu djelovanja. Stoga, u

¹ Alberto Moravia, »Questioni sul realismo«, *Tempo presente*, Anno II, Num. 7, luglio 1957.

određenom momentu jedan može nadvladati drugi. To se, s obzirom da su podjednako važni i da uživaju relativnu samostalnost, događa stihijski jer oni mogu izmaći kontroli svijesti. Iz toga bi se mogao izvući zaključak da je ljudsko biće podvojeno, da nije u stanju da usklađuje svoje raznovrsne inamifestacije. No Moravia je svijestan njihove međusobne uvjetovanosti kao i biosociološke prirode čovjeka, ali ih ponekad tendenciozno razdvaja jer je sebi postavio kao osnovni cilj demistifikaciju spolnih aktivnosti. Da bi dosljedno i uvjerljivo ostvario svoju namjeru, on baca težište na fiksiranje uloge nagona u životu jedinke zapostavljajući u pojedinim djelima sociološki faktor.

Nameće se pitanje da li je susret Moravije sa Freudom — čija je psihoanaliza upravo u doba duhovno-intelektualnog sazrijevanja piščeva osvajala široku publiku mnogih zemalja — izvršio pritisak na mladoga umjetnika nametnuvši mu temu o seksualnoj ljubavi?

Neposredno iza prvoga svjetskog rata Freudova psihoanaliza našla je svoje mjesto u naučnom svijetu, doživjela najraznovrsnija tumačenja svojih rezultata, postala je predmet istraživanja u institutima i klinikama, izazvavši time komentare mondenskog svijeta i revolt snobovskog malograđanstva.² Tema, čim je pobudila naučni interes, tražila je umjetnika koji bi je literarno osvijetlio. On se pojavio tek onda kad su teoretsko-naučna razrada i ideološka sadržina psihoanalize našle svoj odraz u emotivnom svijetu umjetnosti i dodirnula osjetljivost pisca. Doduše, treba istaknuti da su se umjetnički stvaraoci još prije Freudovih otkrića doticali ideje o moći libida i njegovih reperkusija na psihički život (Sapfo u antičko doba, a Dostojevski, D'Annunzio, Zweig, Lawrence i drugi u vrijeme kad se psihoanaliza rađala). Ali nitko od prethodnih umjetnika nije uvidio suštinski problem seksualiteta i njegove funkcije u duševnom i intelektualnom razvitku čovjeka, niti se itko osmjelio da postavi se-

² Iako je Freudova »sociologija« odsječena od socijalne stvarnosti, a njegovi zaključci u pogledu mislije kulture u društvenom preobražaju neprihvatljivi i premda je razrađujući područje libida skrenuo na prikazivanje čovjeka individualistički, njegova su naučna otkrića na području psihoanalize dobila priznanje i marksističkih mislilaca. Pod naslovom *Dijalektički materijalizam i psihoanaliza* Wilhelm Reich, raspravljajući o psihoanalizi, kaže između ostaloga: »Mi smo videli da psihoanaliza ne može iz sebe da razvije jedan pogled na svet; dakle ne može ni da zameni jedan pogled na svet; ali ona donosi sobom preokretanja vrednosti, ona, u svojoj praktičnoj primeni, razara religiju kod pojedinca, razara građanske seksualne ideologije i oslobađa seksualitet. Ali to su upravo ideološki zadaci marksizma. Ovaj obara stare vrednosti ekonomskom revolucijom i materijalističkim pogledom na svet; psihoanaliza čini to isto psihološki ili bi bar mogla to da čini. Ali pošto ona u građanskom društvu mora da ostane bez društvenog uticaja, tu funkciju može ona da vrši tek posle korenite društvene promene. Mnogi analitičari misle da psihoanaliza može evolucijom da promeni svet i da ekonomsku i socijalnu promenu učini izlišnom. To je utopija koja počiva na potpunom nepoznavanju ekonomskog i političkog života.« (*Op. cit.*, Beograd 1934, str. 67).

bi zadatak sagledavanja čovjeka kao integralne cjeline. Svjestan interes za čovjekovu ličnost, za čovjeka kao društveno i biološko biće, ispoljili su naturalisti u doba kad je kritički realizam, insistirajući na iznošenju materijalnih i društvenih faktora koji su uvjetovali moralni kaos u određenoj ljudskoj zajednici, spao na konstatiranje i podvlačenje spoznatog stanja. Naturaliste je privukao jedan novi problem: ispoljavanje ljudskoga i neljudskoga kod čovjeka, odnos njegove svijesti i podsvijesti, volje i nagona. U traganju za tim elementima, zadržali su se na razmatranju životinjskih manifestacija individuumu a, pošto su izgubili mjeru, umjesto da ustanove gdje se kriju najvredniji čovjekovi atributi i osude faktore koji ga vnijeđaju i ponizuju, povrijedili su dostojanstvo ljudske ličnosti i sveli ulogu čovjeka skoro na elementarnu borbu s nagonima (Zola: *La bête humaine*). Ali treba podvući da su se upravo naturalisti, sa svojom težnjom za otkrivanjem brutalnoga u ljudima, dotakli seksualnog problema. Ostao je, međutim, neriješen intimni problem čovjekova ja, njegove uloge u usmjeravanju nagonске energije i harmoniziranju odnosa među spolovima i odnosa s vanjskim svijetom, s društvom.

Promatrajući životne činjenice i čovjekovo učestvovanje u njima, potaknut zatim naturalističkim zapažanjima, a prvenstveno Freudovom dijalektikom psihičkih procesa, Moravia je stekao uvjerenje da, pored socijalne komponente, i seksualno opterećenje čovjeka utječe na determiniranje njegovih tjelesnih i duševnih manifestacija. Uvidio je, dakle, dvije osnovne strane jednoga te istog bića i preuzeo obavezu da ih umjetnički zahvati i prenese u svoja djela. Prema tome, prihvatljiva je tvrdnja kritičara Dominique Fernandez koja kaže da »bi Moravia, potpuno sam, stekao isto iskustvo i došao do istih zaključaka o prvenstvu seksualne činjenice, ali, bez intelektualnog oslonca koji je našao čitajući Freuda, bez posredne spoznaje freudizma, ne bi bio s istom smjelošću napisao svoje knjige, a njegovo djelo ne bi poprimilo karakter pozitivne i nepobitne afirmacije koja ga čini uzbudljivim.«³

Za postizanje postavljenog cilja Moraviji nije bio dovoljan susret s Freudom i Marksom, već je morao izmijeniti postojeći odnos prema predmetu oblikovanja i prihvatiti moralno-objektivni kriterij kod istraživanja istine i kod njezina transponiranja u literarno djelo.⁴

³ Dominique Fernandez, *Le roman italien et la crise de la conscience moderne*, Grasset, Paris 1958, str. 79.

⁴ U svom članku »Strujanja u poslijeratnoj talijanskoj prozi«, objavljenom u *Zivotu*, god. IX, broj 10, Sarajevo, oktobar 1960. pokušala sam dokazati da se toga kriterija pridržavaju neorealisti i da se njima može pridružiti i Moravia, jer je on prvi odbacio metafizičku intuiciju kad se obraća ljudima radi produbljivanja lične spoznaje intimnih veza jedne jedinke s drugom.

Napustivši superiorni stav, karakterističan za pisce dekadanse, on se spustio na nivo ljudske zajednice i osjetio se njezinim neodvojivim pripadnikom,⁵ koji se razlikuje od svih ostalih po tome što se više kreće i što teži da uđe u suštinu njezina postojanja, u njezin egzistencijalni smisao.

Ovakvim stavom Moravia se približio smislu Sartrove tvrdnje da pisac u stvari nije ništa drugo nego projekt samoga sebe preko jedne određene situacije i da ga taj projekt prednacrtava polazeći od konkretne situacije.⁶ Moraviji je određena, konkretna situacija neophodno potrebna kod određivanja dometa njegova istraživanja, kod fiksiranja izvjesnih vidika ljudskog bitisanja, a prvenstveno kod razgolićivanja granica »slobodne volje«, svijesti i nagona. Nasuprot Sartru, talijanski pisac odbija da svoje književno stvaralaštvo zavije u filozofsko ruho, jer je za njega najbitnije pronaći osnovno objašnjenje erotsko-čulnoga problema, izvidjeti kakav je odraz libida u duhovnoj sferi individuuma i da li može on u historijsko-moralnoj, odnosno socijalno određenoj sredini povećati apsurd ljudske egzistencije, ili egzistencije jedne društvene grupacije. Zbog te težnje, koja dodiruje granice Sartrovih teza, čuju se glasovi⁷ — a podržava ih sam autor — da je njegovo prvo djelo *Gli indifferenti*⁸ nagovijestilo dijalog o sudbini buržoaskog vitalizma i o agoniji čovjeka i da je time odškrinulo vrata egzistencijalističkim teorijama o »psihološkoj slobodi« čovjeka.

Ovo je pitanje, kao i srodnost Moravije s neorealisticima, utoliko važno što se egzistencijalistički elementi provlače u njegovim brojnim djelima kroz tematske i sadržajne postavke i što se isprepleću s Freudovim mislima o čovjekovu biološkom faktoru i njegovu utjecaju na psihičko determiniranje jedinke.

II

Junaci *Ravnodušnih* smješteni su usred moralne krize koja je u prvim decenijama XX stoljeća zahvatila buržoasko društvo, a koja ima svoje vremensko opravdanje i socijalno obilježje. Zbog toga i zbog klasne omeđenosti ti su junaci žrtve determinizma, to znači društvene dijalektike i historijske nužnosti. Katastrofalno djelovanje determinizma dalo im je neljudske crte: postali su ravnodušni

⁵ Cfr. Alberto Moravia u *Inchiesta sul neorealismo*, Ed. Radio italiana, 1951, str. 42—43.

⁶ Cfr. J. P. Sartre, *L'être et le néant*, str. 638.

⁷ Prema mišljenju D. Fernandez *Gli indifferenti* otvaraju egzistencijalistički pravac u evropskoj književnosti, jer su postavili problem moralnog opravdanja akcije i prvi otkrili da je kriza moralnih vrijednosti, koja je pratila poremećaje stoljeća, potkopala sredstva i razloge akcije«. (*Op. cit.*, str. 35).

⁸ Roman je objavljen 1929. godine. Preveden je kod nas pod naslovom »Ravnodušni«. U daljnjem izlaganju koristit ću se i tim naslovom.

prema svim pojavama koje se zbivaju oko njih i time su se odrekli osnovnih oznaka čovječnosti, među kojima i želje za osjećajno sporazumijevanje s ljudima. Pri tome treba sagledati njihov moralni imperativ, koji ih prožima egzistencijalno i kroz koji se ostvaruje njihovo samobitisanje. On je sazdan na demoralizaciji, na raspadanju čovjekovih vrлина, zato je obavijen mrakom nihilizma. Ustvari *Ravnodušni* su svoj moralni imperativ pretvorili u amoralnu razularenost seksusa, jedinog činioca koji se suprotstavlja prijetnjama očaja. Situacija, ispunjena apsurdom i životnim besmisлом, u koju su zarinili svi junaci, ne ukazuje na mogućnost izlaza. Spoznavši bezizlaznost koja ih je osudila na duhovnu inerciju i na intelektualnu apatiju, pomirili su se s vlastitom sudbinom i nitko od njih ne pomišlja na bježanje, jer su svjesni da im nema mjesta izvan vlastitoga kruga:

»Kamo da idem? Nekad su, čini se, ljudi poznavali svoj put od prvoga do posljednjeg koraka; sada ne više; idu bez glave; tama; sljepilo; lali trebalo je ipak nekamo krenuti; pa kamo? Michele pomisli da se vrati svojoj kući«. (*Gli indifferenti*, Bompiani 1956, str. 135).

Do slične spoznaje došli su i junaci iz djela *Le ambizioni sbagliate*.⁹ U općem procesu raspadanja svih vrлина — proces koji neminovno vodi negaciji društvene grupacije koju zastupaju »ravnodušni« i njihovi rodnici »ambiciozni« — samo je nagon u stanju da održava veze među individuumima, ali nagon, ako mu se dopusti slobodno ispoljavanje i ako se čovjekovo ja pretvori u njegova roba, ne poznaje moralne obzire, zato nemilosrdno gazi po ljudskom dostojanstvu i ponosu, po svim ukrasnim atributima ličnosti. Razmaknuvši vrata instinktima, Moravijini su protagonisti uklonili predrasude i stege i kao nabujala rijeka preplavili mostove stida i čednosti, skinuli veo mistike sa seksualnog akta i pokazali grubu istinu o životinjskom podrijetlu čovjeka:

»Carla je jedna od onih djevojaka koje nikada nisu bile nevine: danas je dan, sutra drugi, bijedna slika ovoga našeg pokvarenog vremena...; ženturina bez stida — njena majka; profiter i rodoskrvnik — Leo; blebetuša i ležerna — Lisa; žrtve, on i Carla, djeca alkoholičara (otac je bio stalno alkoholiziran), pomislio je, odrasli bez ljubavi roditelja, bez religije, bez morala«. (*Gli indifferenti*, str. 314—315).

Ova kratka karakterizacija moralnih vrijednosti svoje uže porodice i njoj bliskih osoba, označava Micheleovu spoznaju suštinske etike njegove sredine. Uzaludni su njegovi trzaji da se izvuče ispod valjka bestidnosti i apsunda koji mu se groze uništenjem. Osakaćen vizijom besperspektivnosti koja stoji pred njim, tone zajedno s ostalim u nihilističku neizvjesnost.

⁹ »Pogrešne ambicije«. Djelo je izašlo 1935. godine.

Tako je čovjek, otuđen od vlastite prirode, dobio deformiran oblik i pod neposrednim pritiskom duhovnog ništavila predao se ravnodušnosti koja je njegov život pretvorila u stenilnu pustinju:

»Bijes... srdžba... mržnja, pomislio je grozničavo (Michele); dao bih sva bogatstva svijeta za malo iskrene mržnje. Ali njegov je duh ostajao nepokretan, kao da je od olova; ni bijes, ni srdžba, ni mržnja: Carla u suzama, gola, izgubljena, Leo s krvavom pohlepom, ona sramota, ona neprijatnost, ništa ga nije moglo uzdrmati.« (*Gli indifferenti*, str. 290).

Obuzete duhovnom inertnošću, u odsutnosti svakoga pokušaja istinske duhovne reakcije, figure »ravnodušnih« i »ambicioznih« izgledale bi kao voštani kipovi da ih ne pokreće seksualni nagon. Samo je nagonska stihija u stanju da prekine monotoniju življenja, da razvije rudimentarne emocije, da izazove čak iskricice nadanja u radikalne promjene životnoga toka. Tako Carla, uznemirena fizičkom prisutnošću i erotičkim pobudama beskrupuloznog Lea, odlučuje da mu se preda, očekujući da će se seksualnim dodirima izvući iz osamljenosti i dosade koje su njezin život učinile bezličnim. Carla — a još manje Andreina iz *Ambizioni sbagliate* čija je nagonska aktivnost stekla profesionalni karakter — ne polazi s estetskog, ni s etičkog, ni s duševnog aspekta; seksualni čin je bična potreba njezina spola i kod odabiranja partnera nitko nema pravo da joj postavi ograde, makar te bio i ljubavnik njezine majke:

»Zar nije čudno?« govorila je sebi; »sutra ću se predati Leu i lako bi morao početi novi život... I upravo sutra je moj rođendan;« sjetila se majke; »i baš sa tvojim čovjekom« pomisli »sa tvojim ću čovjekom, majko, leći.« I ta gnusna podudarnost, to rivalstvo s majkom svidalo joj se; sve je trebalo biti nečisto, prljavo, nisko, bez ljubavi i simpatije, samo s crnim osjećajem propasti: »Stvoriti skandaloznu, nemoguću situaciju, punu scena i sramote«, mislila je; »upropastiti potpuno sebe...« (*Gli indifferenti*, str. 48).

Krajnji je cilj te Carline životinjske težnje doživljavanje nečega novog, nesvakidašnjeg i prekidanje nepokretnog iščekivanja. U tom prolomu nagona, Freudovo ja, koje zaštićuje individuum od opasnih nasrtaja, popustilo je, tako da su pregaženi smisao i ljepota života, a povrijeđena je najosnovnija ljudska odlika — čovječnost.

Morbozno ispoljavanje spolnosti, koje karakterizira protagoniste romana *Gli indifferenti* i *Le ambizioni sbagliate*, popraćeno piščevim insistiranjem na moralnoj licemjernosti, s jedne strane razgolićuje silnu snagu razuzdanog instinkta koji se pokorava samo zakonu potrebe i ignorira akciju svijesti obilježavajući time biološku komponentu čovjekovu i potvrđujući Freudovu teoriju o strukturi psihičkog aparata, a s druge predstavlja — budući da su fiksirane društvene granice — moralno rasulo jasno precizirane klasne grupacije — buržoazije.

Psihološka komponenta junakâ svedena je na minimalne dimenzije da bi se istakla nepokretnost njihova duha. Ta nepokretnost nije urođena, niti je naslijeđena, ona je stečena u vlastitoj sredini, usred klase kojoj pripadaju. Njihova sredina je lišila pojedinca vlastite volje, svela je njegove manifestacije na fiziološke reflekse, za to su *Gli indifferenti* »portret propalog čovjeka, lišenog vlastite volje, čovjeka koji se sveo na gorki, neumoljivi osrednji izraz, koji je lišen mogućnosti da otkupi dostojanstvo i samilost, kod koga samo seksualna kategorija postaje otvoreni ili sakriveni poticaj za akciju.«¹⁰

Estetske povrede i kompozicioni nedostaci, uočljivi naročito u *Le ambizioni sbagliate*, nisu umanjili moralistički smisao istine za kojom pisac traga. Uhvatio je pojedinačno da bi preko njega naslikao opće. Predstavljajem moralnoga konflikta jedne porodične grupe generalizirao je tematski problem — moralne međusobne odnose vodećeg društvenog sloja — buržoazije. Čuli smo ga kako se brani da mu to nije bila namjera i da je samo oblikovao ono što je spoznao.¹¹ To znači da je uhvaćenu istinu uspješno odrazio i da je predloženi proces raspadanja, sagledan u stvarnosti, neizbježan, kao što je neizbježna bezobličnost i duhovna praznina glavnih junaka.

S takvim prikazivanjem društvenih i ljudskih činjenica Moravia je ostao dosljedan Marksovoj dijalektici povezivanja materijalnog i duhovnog događanja. Njegov je buržuj obeščašćen čovjek koji srlja u neminovnu propast pošto je došao do onog stupnja afirmacije kada mu predstoji vlastita negacija.

Iz posljednje tvrdnje moglo bi se zaključiti da je stvaralački duh umjetnikov izvršio vrlo uspješnu sintezu Freudove i Marksove misli i da se u spomenutim romanima pojavljuje čovjek, integralan i cjelovit kakva je zamislio pisac. Međutim, umjetnikova vizija iznevjerava utoliko što se neprestanim kretanjem po tračnicama spolnosti primakla naturalizmu koji se, doduše, diskretno kretao do ruba pornografije, ali koji nije prezao od seksualizacije cjelokupne umjetničke materije. Sve odiše teškom seksualnom notom: ljudi, predmeti, stvari. Sami pridjevi — *grosso, gonfio, panciuto, gravido, nudo, curvo, rotondo, traboccante* — šire po atmosferi i ambijentu gdje se

¹⁰ Valerio Volpini, *Prosa e narrativa dei contemporanei*, Roma 1957, str. 94—95.

¹¹ »U *Gli indifferenti* naslikao sam određeni ambijent jer, s obzirom da sam se u njemu rodio i odrastao i poznavajući samo ovaj, nisam bio u ono vrijeme u stanju da opišem drugi. Ako je pak njegova slika ispala neugodna, to treba pripisati uzorku, a ne nekoj satiričkoj ili moralističkoj namjeri koja nije postojala. Uostalom, jednom umjetničkom djelu ne bi se smjelo nikada pridavati značaj dokumenta ili žurnalističke ankete. Umjetničko djelo može najviše da bude svjedočenje, ili pak posredno, neizravno poetičko potvrđivanje doslovne istine, drugdje susretnije« — izjavljuje Moravia. (*Confessioni di scrittori*, Ed. Radio italiana 1951, str. 75).

odigrava radnja zadah putenosti, neobuzdanosti i strasti. S obzirom da se na to nadovezuje i egzistencijalistički apsurd, jasno je da su Moravijine knjige opterećene teškim bremenom koje je djelomično potislo njihovu estetsku i etičku vrijednost.

Je li Moravia u svojim prvim djelima primijetio naturalistički i egzistencijalistički balast koji je podcrtao otuđenost čovjekovu ili ne, nije od značenja; činjenica je da u narednim djelima postepeno čisti pripovjedačko tkivo od egzistencijalističkih primjesa, oslanja se čvršće na stvarnost, a u najnovijim djelima oslobađa »likove kompleksa ugodljive morbidnosti (usmjeravajući ih) prema fatalističkom i prirodnom pristajanju uz tok događaja«. ¹²

Ako su se Sartre i Moravia našli na istoj paraleli kad su sagledali očajnom pronicavošću presahlu osjećajnost čovjekovu i njegovu nesposobnost za pristojno međusobno komuniciranje, njihovi su se putovi ubrzo razišli i samo se ponekad prividno ukrštavaju. Moravijin čovjek, koji je — otuđen od svoje ljudskosti — potvrđivao svoju vitalnost naletima nagona i podsvjesnim refleksima svoje zakržljale duhovnosti, stječe polako neke od izgubljenih atributa, dobiva kroz usporeni proces emancipacije oznake racionalnog bića i penje se stepenicama svijesti do jasnoga poimanja dobra i zla.

III

Psihoanalitička metoda ispitivanja psihičkih procesa došla je do većega izražaja u *Agostinu*,¹³ u *La disubbidienza*,¹⁴ u *L'amore coniugale*¹⁵ i u *Il disprezzo*.¹⁶ Dok je piščev susret s Freudom i Marksom u prethodnim romanima predstavljao izvjesnu simbiozu biološkog i socijalnog, ovdje je naglasak na radikalnom skidanju zavjese s procesa sazrijevanja seksualiteta, na evolutivnom buđenju libida, na nadgradnji psihičkih libido-funkcija. Zanesen svojim zamislama, pisac se odrekao dijalektike prožimanja materijalnih i socijalnih s ostalim elementima, izdvojivši one, tj. fiziološke, seksualne i psihičke, koji međusobno djeluju u strogo određenim fenomenima na kojima se zadržala autorova pažnja.

U *Agostinu* sve je usredotočeno na fiksiranje infantilnog seksualiteta i psihičkih promjena koje on donosi sa sobom u kritičnoj razvojnoj fazi. Problem je originalan i nov stoga što ga je literatura, sputana buržoaskim moralnim zakonima, previđala ili ignorirala. S junakom Agostinom pobija se rasprostranjeno shvaćanje »čistoće« djeteta. U svojim prvim dječjim predodžbama taj dječak nije u stanju

¹² Giorgio Pullini, *Narratori italiani del Novecento*, Padova 1959, str. 92.

¹³ *Agostino* izlazi 1945.

¹⁴ »Neposlušnost«, Djelo je štampano 1948.

¹⁵ »Bračna ljubav«, štampano 1949.

¹⁶ Roman je objavljen 1954, a kod nas je preveden pod naslovom *Prezir*.

pronaći opravdanje za pobude instinkta. Morali su ga upoznati sa seksualnim determinizmom i dovesti u specifične okolnosti da bi nazreo područje hedonističkog života. Samo su Saro, Berto i Tortima mogli razmaknuti plašt tajni koje su razdirale Agostina, dok mu je nepoznati Eros dražio težnje psihičkog organizma. »Moravia nije slučajno izabrao tako mlada junaka: Agostino je u dobi kad može, bez intelektualne revolucije koja je potrebna kod zrelog čovjeka, da otkrije jednostavnim i neposrednim načinom osnovnu istinu o tijelu, koja je bijela i nevinna nagost.«¹⁷ Ta bijela i nevinna nagost, na kojoj se zadržava pogled 13-godišnjeg dječaka, dovest će ga do velike dileme: da li raskinuti s nevinom ljubavlju prema maici i promatrati je kao ženu, ili zadržati prema njoj stav iskrena divljenja sinovljevoga i tražiti iskusnu ženu koja će ga uvesti u Erosov hram uživanja i ispuniti tako sviesnu radoznalost i još nesviesnu potrebu.

Proces Agostinova sazrijevanja, u kojem počinje kristalizacija Freudovih pojmova čovjekova *ja* i njegova *ono*, to jest afirmacija ličnosti i libidinozne zrelosti, bolan je pa čak i presudan za psihički život ako su društvene činjenice — porodica, škola, prijatelji — nenaklone subjektu i ako su moralne predrasude utjecajne, kao što pokazuje Agostinov slučaj.

Izlazak iz puberteta i stjecanje osnovnih pojmova o tjelesnim zahtjevima, o potražnjama nagona, nije u takvoj mjeri opteretilo psihički aparat Carlina iz *Ambizioni sbagliate*. Kod njega su se fuzionirale idealna i seksualna ljubav, i prva erotička iskustva, zahvaljujući zreloj Mariji Luisi, predstavljala su za njega sasvim normalan događaj. U *La disubbenza* Moravia se navraća na problem Agostina. Slučaj dječaka Luke podsjeća na mladoga bolesnika iz pripovijetke *Inverno di malato* (1930), ali njegova je psihološka pozadina mnogo dublja. Libidinozna žudnja Lukina, koja se najprije javlja u neodređenu obliku, prožima zatim njegov tjelesni i psihički organizam. Seksualna stvarnost mu se ukazala puna suprotnosti kao borba između sreće i smrti. Samo radikalno, potpuno seksualno iskustvo moglo ga je pomiriti sa životom, približiti ga svijetu, pribaviti mu snage da se suprotstavlja prijetnjama smrti i osjećaju samouništenja.

Moravia je s Agostinom i Lukom poistovetio nagon samoodržanja i seksualni nagon da bi predočio njihovo funkcionalno značenje u usklađivanju života jedinke koja tek upada u određenu stvarnost. Insistirajući na podmirenju njihovih potreba, pisac je mislio riješiti problem podvojenosti mladoga bića koja se javlja u prelazno doba, kad svijest, volja i nagon nisu još sposobni da usklade svoju djelatnost.

Freudističko se obilježje posebno ističe u loše komponiranom djelu *L'amore coniugale*. Poznata tri sistema koja je Freud pronašao

¹⁷ Dominique Fernandez, *op. cit.*, str. 28.

u psihičkom aparatu: svijest, predsvijest i nesvijest, primijenjena su kod građenja romana i u razrađivanju materije. Pisac je prihvatio mehanicistički Freudovu podjelu i vrši eksperimente nad svojim junacima. Lorenzo potiskuje svoje želje i zapostavlja bračne obaveze kršeći time načelo zadovoljstva i oštećujući sebe i ženu. Njegovo potiskivanje želja ima precizan cilj: stvaranje atmosfere i uvjeta za umjetnički rad, za pisanje pripovijetke. Skretanjem protjeva i želja na drugu djelatnost postigao je sublimaciju. Energijom dobivenom od potisnutoga libida koristi se kod sastavljanja svoje priče. Pretakanjem energije s jedne sfere djelovanja na drugu, Lorenzo se ja predstavilo kao zaštitni organ između njegova ono i stvarnosti. Svijest je nadvladala nagonsku potrebu, i Lorenzo je uspio uz ženinu podršku da postigne privremenu ravnotežu između spolnoga zahtjeva i uzvišene želje za pisanjem. Glavni je junak, dakle, uspio da potisne svoje prirodne potrebe. Međutim, unatoč svojoj podršci mužu, do sublimacije se nije mogla uzdići Leda. Oslobođenu energiju ona nije, kao Lorenzo, aktivizirala na drugom polju, zato je neiskorištena snaga latentno podrivala njeno ono, koje je odjednom silovito srušilo asketske ograde i pojurilo u potragu za novim objektom. Njene su se želje probile do svijesti i ništa je ne može više štititi od razbješnjee prirode. Kao Carla u *Ravnodušnima*, ona nije u stanju da predvidi izbor; pobrinuo se slučaj i odredio joj partnera u Antoniu, brijaču njezina muža, »groznom, zlobnom, užasnom čovjeku«: »Prepoznao sam, priča Lorenzo, njezin mahnit, ali kratkotrajan zanos neželjenog prekršaja jednoga ustaljenog pravila.«¹⁸

Erupciju prigušenog nagona pisac nije uspio prikazati u prirodnim i uvjerljivim dimenzijama, i Ledin je čin sveden na razinu životinjskoga, što je povrijedilo osnovne principe umjetničke ljepote. Drugu mu zamjerku treba uputiti zbog nedovoljne motivacije samoga Ledina postupka prema mužu, zbog racionalistički istesane radnje, zbog tehničke nedotjeranosti, a prvenstveno zbog nevjeste primjene psihoanalize.¹⁹

Nametljiva i gruba infiltracija Freudovih ideja osakatila je strance romana *L'amore coniugale*, dok je od toga djelomično pošteđeno djelo *Il disprezzo*, gdje je podvrgnuta analizi slična problematika.

¹⁸ *L'amore coniugale*, Bompiani, 1958, str. 130.

¹⁹ Koliko je promašena tema bračnih protivurječnosti može da potvrdi samokritika glavnoga protagonista, pisca Lorenza, izrečena poslije završetka njegove pripovijetke: »Junaci. Nikakvi. Vidi se da nisu stvoreni po simpatičnoj intuiciji, već su marljivo kopirani i prepisani iz istine, ali s nedovoljnim instrumentom kolebljiva, mutna i embrionalna suda. To su mozaici preciznih, ali beživotnih zapažanja, a ne živa i slobodna stvorenja... Psihološka istina. Nedovoljna. Previše kazuistike, sitničavosti, sporednih opažanja i premalo zdravoga razuma (istakla G. R.)« (*L'amore coniugale*, Bompiani 1958, str. 119—120).

Naime, ovdje se pisac prisjetio psihoanalitičkih istraživanja u pretvaranju ljubavi u mržnju i obratno.²⁰ Izvršivši uočljivu modifikaciju Freudovih misli, pretvorio je iskrenu bračnu ljubav u prezir. Metamorfoza osjećaja glavne junakinje — Emilije odvija se postepeno, ali nije motivirana ni psihološki ni erotski. Nikakvim posebnim znacima nije nagoviješten poremećaj duhovnih i tjelesnih bračnih veza. Nikakvo osvjetljenje uzroka koji su doveli do pogoršanja međusobnih odnosa u braku ne pružaju Emilijine isprike što se zasnivaju na optuživanju muža zbog pomanjkanja virilnosti. Kod nje su se splele motorne snage fizičkog i osjećajnog života i prouzrokovale izlazak iz bračnog mutualizma. Time je junakinja izgubila svoj psihički *raison d'être*, a s njime i umjetničku punoću, jer je njezina ličnost ostala lišena osnovnih psiholoških i moralnih osobina bez kojih je obično nedostupna karakterizacija protagonista.

Kao što je rečeno obamrla ljubav oživljava pod vidom prezira. Taj bi preobražaj trebalo pripisati socijalnoj deseksualizaciji osjećaja. Autor je zapustio intimno previranje junaka da bi svoju pažnju poklonio situacijama. Vjerojatno je to razlog što je iskrivljeno primijenjena teorija Freudove ambivalencije, koja je naprotiv došla do punijeg izražaja kod razrađivanja lika Andreine iz *Ambizioni sbagliate*. Tu je mržnja prema Matteu socijalno obilježena, a naizmjenično smjenjivanje ljubavne čežnje i mržnje prema drugom ljubavniku — Pietru proizvod je socijalne seksualizacije ljubavi.

Neurotični se fenomen Emilije, prema tome, ne može raščlaniti isključivo posredstvom Freudovih teorija, niti spoznaja njezine unutrašnjosti može da rasvijetli u cjelini suštinske elemente njezine strukture, a to stoga što postoji nesklad između njezinih vanjskih postupaka i unutrašnjih previranja. Upravo su to razlozi zbog kojih je Emilia ostala nedoradena umjetnička figura, i zbog kojih je neprihvatljiva istina o bračnom slučaju Emilia — Riccardo Moltoni.

U dva romana — *L'amore coniugale* i *Il disprezzo* — unatoč nesuvislim konstatacijama i nedorečenim mislima, Moravia dodiruje kroz sadržajne premise jednu općeznačajnu istinu, a to je fragilnost odnosa u suvremenom monogamnom braku. Pokušaj sagledavanja problema kroz duhovnu i seksualnu prirodu čovjekovu promašen je jer je pisca do te mjere zavela tematika da je postavljeni problem predimenzioniran, dok je socijalni ambijent jedva vidljivo zacrtan. Zbog tih nedostataka pobuna Lede i Emilije — a njima se može priključiti i Maria-Grazia iz *Le ambizioni sbagliate* — protiv starodrev-

²⁰ Sigmund Freud u svojim *Novim psihoanalitičkim studijama* utvrđuje ambivalentan odnos ljubavi i mržnje: »Dakle, klinička nam zapažanja pokazuju, veli on, ne samo to da normalno i neočekivano mržnja prati ljubav (ambivalencija) i da u ljudskim odnosima mržnja prethodi i nagovještuje ljubav, već i to da se u određenim uvjetima mržnja pretvara u ljubav, a ova u mržnju.« (*Nuovi saggi di psicoanalisi*, Roma 1946, str. 199).

nih zakona braka nema ni svoje historijsko ni socijalno ni psihološko opravdanje. Bolje promatrane, protagonistkinje izgledaju kao žrtve neusklađenih odnosa bračnih institucija, iako ih je Moravia želio prikazati kao zastupnike ideje o preživjelosti današnje seksualno-moralne bračne ideologije. Ako je pisca zanimalo istraživanje moralnih prekršaja i bračne vjernosti, nije smio propustiti temeljito ispitivanje kauzalnih elemenata tih pojava, niti se smio zadržati na prikazivanju procesa raspadanja braka bez obrazloženja razloga koji su doveli do bračne disharmonije. Jer, u oba prikazana slučaja ne radi se o običnim nesporazumima, već o imanentnoj nesposobnosti sporazumijevanja između dvije jedinke pogrešno sastavljene, kao što dokazuje junak Riccardo: »Nesporazum, koji je zatrovao naše odnose u životu trajao je dalje i poslije Emilijine smrti.« (*Il disprezzo*, Bompiani 1956, str. 259).

IV

Seksualna materija, podijeljena po problemima puberteta, bračnih odnosa, prostitucije, provlači se kroz veći dio Moravijinih knjiga, ali ona ne smjera prema uveličavanju erotike, niti teži za prikazivanjem putenosti kao jedinog dostavljača životnih slasti. Talijanski je pisac pribjegao seksualizaciji činjenica i razradi spolnosti da bi tim putem izrazio materijalnost odnosa u svijetu osporavanu od prethodnih filozofskih sistema i njihovih literarnih sljedbenika. Namjera mu je, dakle, rušenje mita o jedino postojećoj idealnoj ljubavi, mistike seksualnih odnosa, licemjernosti klasa koje su susretljivošću religije mistificirale najprirodnije i najelementarnije odnose među ljudima. Spolovi su po njima postali dva zagonetna svijeta, dok ih ljubav, tajnovita kao sfinga, razdvaja i spaja ne po svom nahodanju, već po diktatu moralnoga pravilnika vladajućih. Ljubav, komformizirana i komercijalizirana tokom stoljeća, prouzrokovala je komplekse individualne izolacije, zamrsila niti ljudskoga ophođenja, omela težnju za potpunom psihičkom i tjelesnom slobodom postavši čak kočnica u procesu intelektualnog uspona. Upravo ta izobličena ljubavi i spolnih odnosa potakla je Moraviju da postavi seksus u središte međuljudskog komuniciranja, odnosno da ga pretvori u instrument za povezivanje sa svijetom. Seksualna aktivnost »dopušta čovjeku da stupi u kontakt s drugima i sa stvarima i da otkrije, iznad moralne i intelektualne osamljenosti, mogućnost zbližavanja, zajedničko sudjelovanje u spasilačkom lijepom i dobrom... Problem seksualnoga nije kod Moravije nikad razdvojen od problema odnosa sa svijetom.«²¹

Dakle, seksualni čin, prema Moraviji, zbližava ljude, izvlači ih iz njihove osamljenosti, vraća im osjećaj virilnosti i psihičke slobode,

²¹ D. Fernandez, *op. cit.*, str. 60.

povezuje ih s »konkretnom stvarnošću«. U momentu kad mu je postala nepodnošljiva vlastita ravnodušnost, Michele se u mislima vraća iskusnoj Lisi, jedinjoj koja bi ga u onom trenutku uspjela dovesti u carstvo instinkta, gdje bi mogao »pronaći svoju konkretnu stvarnost, kao što umjetnik pronalazi inspiraciju najljepših vremena; počeo bi tako jedan novi život, jedini pravi mogući život.«²²

Pisac olakšava samo muškoj jedinki zblizavanje sa svijetom. Od njezine psihičke osamljenosti do »konkretnosti« prostorni je razmak skraćen susretom s prostitutkama. Te slučajne žene, profesionalno nježne i dobre, najpogodniji su objekt za međusobno spajanje ljudi. Moravia se pobrinuo da bar djelomično harmonizira kod jednoga spola duhovnu i biološku komponentu. »Ono što svi muškarci, bez obzira na njihov karakter i na njihove probleme mogu naći kod prostitutke, to je otisak drugih muškaraca, to je prolaz drugih ljudi; oni zapravo vole kod nje osjećaj da se neće vezati u jedan odnos pojedinca prema pojedincu... , spavajući s uličarkom oni ulaze u kontakt sa svijetom.«²³ Sagledana kroz tu prizmu, prostitucija sadržava jedan etički smisao; ispunjava jednu humanu funkciju — spasavanja psihički ugroženih, jer ona njima putem seksualnog čina vraća vjeru i pouzdanje u vlastito ja. No, takva bi interpretacija Moravijinih zamisli predstavljala grubu vulgarizaciju ljudskih odnosa i neoprostivu degradaciju osjećanja moralne ljepote i plemenitih težnji čovjekovih, za čim pisac nije težio. Istina, Moravia, počevši od romana *Gli indifferenti* do *Ciociare*, seksualizira ljubav. Ubacivanjem posrnulih djevojaka u svoja djela, htio je izvidjeti cjelokupno područje seksusa, kojega su manifestacije predstavljale t a b u sve do onoga momenta kad je spoznajna radoznalost Freudova previdjela njegov *noli me tangere* i prodrila na neobrađeno polje impulsa i nagona. Prostitutke su, dakle, Moravijino sredstvo istraživanja, ali na momente on to zaboravlja pa im povjerava specifičnu misiju: razbijanje kompleksa kod muškaraca, čuvanja izgleda »časne moralnosti« braka, zaštitu ozvaničene djevojačke nevinosti i crkvenih kanona morala.

Moravia nije predstavnice »slobodne ljubavi« potražio na ulici. Tragajući za njima, zadržao je pogled na odabranom ambijentu da bi, izabравši žrtvu, postao njen neumorni pratilac. Tako je roman *La romana*²⁴ sazdan na sistematskom praćenju fiziološkog i duhovnog razvitka jedne osobe — djevojke Adriane. Ali, prije nego se uoči svrha toga praćenja, treba saznati gdje je Adriana pronađena. Pisac ju je otkrio na periferiji moralnoga društva, tamo gdje borba za opstanak olako potiskuje svijest i pokorava duh. Ta mlada junakinja izrasla je u prividnoj »nevinosti« porodičnih odnosa, to znači u ma-

²² *Gli indifferenti*, str. 267.

²³ D. Fernandez, *op. cit.*, str. 61.

²⁴ Roman je objavljen 1947, a kod nas je preveden pod naslovom *Rimljanka*.

logračanskoj sredini okružena pohotljivošću rimskih ulica. Prateći njezinu putanju, ispitujući sredinu s kojom se sudarala, autor želi da predoči nužnost rađanja jedne determinirane ličnosti pod određenim socijalnim i moralnim uvjetima. Brižljivom pažnjom ispoljenom prema protagonistkinji i njezinoj sredini htio je postići najsuroviju objektivizaciju činjenica. To mu je potrebno da bi dokazao kako se s jednoga lika može skinuti sve ono čime ga je ukrašavala klasična umjetnost, tj. aureolu, vijenac, bogati plašt, zaštitni oklop, zvaničnu odoru, i sačuvati izraz složenog jedinstva jednoga bića čiji je život uprošten socijalnom nužnošću i protivrječnostima zivanja.

Osobeni postupak prema junakinji poslužio je autoru da predoči razorno djelovanje društvenih i materijalnih okolnosti ako zataji čovjekov izvršni organ upravljanja, tj. svijest. Taj čovjekov organ može intervenirati samo u slučaju da se uspio usavršiti, jer samo tada može upravljati i preuzimati kontrolu nad svakim činom.

Ustanovljeno je da se svijest ne može razvijati, odnosno da može zakržljati ako obični, čulni organi ne djeluju složno, ako nisu podmirene elementarne individualne potrebe. Svijest je nemoćna ako je razdražen instinkt gladi, na primjer. Njegova aktivizacija ne zavisi od vanjskih faktora, pa čak ni od svijesti, pošto on probija u unutrašnjost i postaje neuračunljiv. Čulo gladi se po Moravijinu shvaćanju u biti ne razlikuje od spolnoga nagona:

»Lorenzo uzme kuhano jaje i zagriže ga pohlepno, napunivši zatim usta kruhom namazanim maslacem. Osjećao je tužnu glad koja mu je izgledala iste prirode kao njegova požuda za ženom. Glad i strast su silno rasle nad vlastitim očajanjem, pomislio je, čak su se njime hranile. Kao da kod njega nije postojalo ništa drugo osim mrtvoga i bezvoljnog tijela, a prohtjevi izrasli po njemu poput dlaka na bradama mrtvacu.« (*L'amore coniugale*, Bompiani 1958, str. 155—156).

Samo svjesnom akcijom svijesti mogu se ukrotiti, barem privremeno, nagonski prohtjevi.

Poistovetivši funkcije dvaju osnovnih nagona, Moravia se u stvari htio približiti Freudovoj tvrdnji da je spolna funkcija usko povezana s nagonom samoodržanja i da u suštini ovaj predstavlja podlogu za normalno funkcioniranje drugoga, ali time se približio i Marksovoj tezi da je potreba ishrane u društvenom postojanju osnova za obavljanje svih funkcija u društvu.

Adriana je žrtva složenih i neskladnih faktora koji djeluju na čovjeka nezavisno od njegove volje. Nespremnost Adrianina da se suoči s izobličanim stvorenjima društvene zajednice uvjetovala je njezino posrnuće. Ali njezin pad nije joj oduzeo strogo lični *r a i s o n d' è t r e*, tj. optimizam i nadu. Adriana je postala uličarka pod pritiskom filozofije *laissez faire, laissez passer*, koja pripada njezinu kućnom mirazu. To znači da se prepustila stihiji koja predstavlja najpovoljnije tlo za rasplamsavanje nagona:

»Kad bih našla nekoga ko bi me voleo i ko bi me uzeo, onda bih na sve pristala, čak i kad bi taj neko bio siromašan — pomislila sam — ali se zbog jednog hira ne isplati. Kad sam to pomislila, osetila sam kako se mojom dušom rasprostro mir u kome se preplitalo osećanje oslobođenja s osećanjem nežnosti. To je bilo osećanje koje sam kasnije često doživljavala, uvek kad se nisam protivila sudbini (istakla G. R.) koju mi je život, kako izgleda, nametao i kojoj sam ja i sama išla u susret. Bila sam ono što sam bila i morala da budem ono što sam bila, i ništa drugo. Mogla sam da budem ili dobra žena, iako to možda izgleda čudnovato, ili žena koja se prodaje za novac, ali nikako ne neka siročica koja se muči i jedva životari, nemajući pred sobom drugi cilj već samo taj da zadovolji svoj ponos. Kad sam se na kraju sama sa sobom izmirila, nasmešila sam se.« (*Rimljanka*, Minerva, Subotica 1956, str. 222—223).

Ipak se njezina svijest nije potpuno ugasila, negdje duboko ona tinja, ali je nesposobna da se nametne, da unese reda u razbuktali instinkt. Između nje i Carle iz *Gli indifferenti*, čija aktivizacija spola sačinjava jedino, ekskluzivno sredstvo pomirenja sa životom, postoji suštinska razlaka. Rimljanka ne traži afirmaciju latentne spolnosti da bi postigla određeni cilj, nju su izazvale ulica i vlastita koncepcija života.

Lišavanjem tijela moralnih obzira nije zadana teška povreda duhovnoj strani. Da ova tvrdnja ne bi zvučala paradoksalno, treba istaknuti da je Adrianin lik podvojen utoliko što se biološka i duhovna komponenta ne prožimlju. U pojedinim razvojnim fazama jedna prevladava drugu:

»I tada sam odjednom pomislila kako bi bilo lepo živeti životom koji bi bio kao to jutro, tako jasan, čist i privlačan; životom s koga bi bile sprane sve njegove tamne strane, u kom bi s ljubavlju mogli da gledamo na sve strane, pa i na one najskromnije. Te misli ponovo su probudile u meni onu već odavno bezgla-snu i uspavanu želju za normalnim životom, za jednim čovekom, u novoj, urednoj, čistoj i svetloj kući. Shvatila sam da mi se moj zanat ne sviđa, iako sam, prema nekoj čudnoj protivrečnosti, po samoj svojoj prirodi osećala prema njemu izvesnu sklonost. Pomislila sam koliko je taj zanat prijav, kako se oko mene, i na mom telu, i na mojim prstima, i na mom krevetu, poput znoja, stalno nalaze prijavo-topli tragovi muškaraca. Makoliko da sam se prala i ponovo uređivala sobu, činilo mi se da ti tragovi i dalje postoje.« (*Rimljanka*, str. 261—262).

Psihoanalitičkom metodom ispitana je biološka struktura jednoga socijalno određenog bića — Adriane, ali je ta ista metoda, pre-veličavši libidinoznu angažiranost protagonistkinje, naglasila seksualističku notu. Naime, umjetnikov je pripovjedački zanos nepropor-cionalno rasporedio heterogene elemente priče; predimenzionirana je senzualistička pozadina. Stoga izvjesne radnje glavne junakinje, funkcionalno povezane s njezinim životnim smislom, s materijalnom nužnošću, dobivaju prizvuk hedonističkog uživanja. Potencirana spolnost prikrila je mjestimice idejne, psihološke pa čak i društvene izvore, što je dalo povoda određenoj kritici da pisca optuži za jedno-

stran kriterij kod slikanja. On svoj problemski zahvat nije, navodno, podigao na ideološku i moralnu visinu našega vremena.²⁵

No, koliko god tražili nedostatke djela *La Romana*, samo jedan izaziva ozbiljniji prigovor, a to je očevidna premoć Freudove teorije nad sociološkim premisama Marksovim, što ne znači da se posebno u ovom romanu nije očitovalo dijalektičko prožimanje biološkog i socijalnog, kao što sam pokušala dokazati analizom ovoga djela.²⁶

*

Na početku ovoga poglavlja istaknuto je da je po Moraviji prostituciji povjerena jedna specifična misija: razbijanje kompleksa kod muškaraca, čuvanje izgleda »časne moralnosti« braka, zaštita djevojačke nevinosti i crkvenih kanona morala. Je li i Rimljanki povjerena tako složena zadaća?

Iznoseći na tržište morala svoju najtraženiju robu — seksus, Adriana razotkriva prvenstveno suštinsku licemjernost građanske etike. Ali, svojim ponovljivim ponudama ta djevojka uspostavlja čvršću vezu s konkretnim osobama, s Ginom, Astaritom, Sonzognom, Giacomom, i tim putem pomaže da se oni psihološki i socijalno definiraju: Gino se svrstava u red nezgrapnih profitera izraslih iz obične sredine, Astarita zastupa unakaženi lik seksualno opsjednutog buržuja, Sonzogno pak animalizirane strasti lumpenproletera, dok Giacomo stupanjem u kontakt s mladom uličarkom nespretno spaja svoje nagonske potrebe i embrionalnu osjećajnost rješavajući svoj intimni problem virilnosti. Adrianina intervencija, prije svega, osvjetljuje Giacomov vitalizam u sferi društvene stvarnosti. Taj mladi student nije moralno ni ideološki ugrožen; njegov antifašizam svjedoči o historijskom dodiru sa stvarnošću konkretnog vremena, a njegova prisutnost u životu Adrianinu govori o nesposobnosti jedinke da zataji prohtjeve vlastite prirode, jer prigušivanje čovjekova *ono* ne dovodi normalno do afirmacije njegova *ja*; između njih je obavezan skladan omjer premoći. Giacomo je, dakle, složenija i izra-

²⁵ Francesco Flora optužuje *Rimljanku* za njezin naivno-sentimentalni odnos prema svijetu: »Za nju sve je ljubav i sve od ljubavi zavisi: ako ona postoji, voli se ne samo vlastiti ljubavnik već svi ljudi i stvari, a ako je nema, onda se ne voli nitko i ništa.« (*Scrittori italiani contemporanei*, Pisa 1952, str. 227).

²⁶ Gaetano Trombatore u svojoj recenziji na djelo *La Romana* (časopis *Rinascita*, Anno IV, N. 9, sett. 1947) ne nalazi ozbiljnije zamjerke knjizi; naprotiv on ističe da je ovdje Moravia pokazao svoju stvaralačku zaokruženost i da se roman može smatrati »između posljednjih djela širega raspona najsolidnijim i najsnajznijim. To je humana povijest jedne djevojke iz naroda... Tačnost psihološke radnje, raznovrstan raspored likova, čvrsta povezanost događaja, podudarnost unutrašnjeg i vanjskog, ne dopuštaju ozbiljnije cenzuriranje. Nema nikakvih prikrivanja: sve situacije koje je morao prebroditi Moravia je, kao što to običava, prebrodio«.

zitivna ličnost od ostalih. Po izvjesnim psihološkim crtama koje ispoljava na polju međuljudskog ophođenja, tj. po izvjesnom determinizmu i znacima duhovne krize, koja se pojavljuje prilikom uspostavljanja kontakta s ostalima, ta figura ima svoga pretka još u *Gli indifferenti*, u Micheleu, i provlači se kroz *Le ambizioni sbagliate* pod imenom Pietra, da bi kao Giacomo poprimio fizionomiju osobenoga ljudskog stvora, tj. političkog vizionara koji se upinje da preskoči granice društvene grupacije koje je pripadnik.

S Giacomom ne izumire taj izuzetan Moravijin lik; on poprma posebne dimenzije u djelu *Ciociarà*²⁷ s obzirom da je idejno-politički upotpunjen, ljudski doradeniji i historijski obojeniji. S tim su djelom pozicije psihoanalize očevidno oslabljene i težište tematske problematike bačeno je na polje socijalno-političkih zbivanja i na njihove reperkusije na duhovnu strukturu pojedinca. U *Ciociarì* sve je usmjereno na određivanje jednoga poremećenog ljudskog stanja, gdje su izmiješane i izmijenjene opće vrijednosti čovjekove. Istiniti ljudi, koji su se vukli nezapaženi kroz sadašnjost, postali su odjednom, zahvaljujući specifičnom momentu — ratu — junaci teške ljudske drame. Uvijek u momentima očaja čovjekova svijest pada u dilemu: da li se uzdignuti iznad antihumanističkih, destruktivnih težnji i zaviriti barjak čovječnosti pa nestati u vrtlogu borbe s demonskim silama ili pak ustupiti mjesto nagonu samoodržanja koji može najdosljednije braniti голу ličnu egzistenciju?

Moravia je uspješno sagledao podvostručenu sklonost jedinke i iskušenja njezine svijesti u trenucima dramatičnih historijskih sukoba. Naime, već u prvim prevratničkim danima, kad je nasilje podsjeklo slobodu ličnosti i pokušalo pretvoriti čovjeka u roba, kad su, konkretno izraženo, nacisti htjeli dokazati da »su tekovine čovječanstva u posljednje četiri hiljade godina samo dim i da se, ako se hoće, taj dim može čak raspršiti na vjetru, kao što su raspršivali onaj što je izlazio iz krematorskih peći«,²⁸ pisac je primijetio naglu polarizaciju ljudske zajednice oko ideala samouništenja i samoobrane od smrti. Na jednoj su se strani našli svi zastupnici *delectationis mali*, tj. oni koji su predstavljali negaciju oplemenjenog čovječanstva, a na drugoj — pobornici osnovnih prava življenja i neprijatelji nasilne smrti. Jedan se dio ovih posljednjih zatim opredijelio za aktivno suprotstavljanje neuračunljivim antihumanistima, tj. pobornicima rata, da bi ih presjekao na njihovu ubitačnom putu i prikrnio tragove njihovih zločinštava kako se čovjek ne bi morao stidjeti vlastite historije, dok su se drugi povukli u svoju individualističku utvrdu da bi izvan domašaja opasnosti prespavali sve dane očaja štiteći ličnu egzistenciju ucjenjivanjem vlastite savjesti.

²⁷ Roman je objavljen 1957. Kod nas je preveden pod naslovom *Čočara*.

²⁸ A. Moravia, *I moralisti moderni. Introduzione*, Garzanti 1959.

Upravo na tim pojavama sazdana je ne samo radnja *Ciociare* nego i čitav umjetnikov dijalog s konkretnim ljudima preplašenim strahotama rata. »Doživio sam strah, nade, iluzije i odricanja koja pripisujem mojim likovima. Neke sam od njih uistinu upoznao: izbjeglice, seljake, Filippa Festu i Concettu s njezinom porodicom crnoburzijanaca...« veli Moravia.²⁹

Te konkretne ljude i tu stvarnost definira ratna atmosfera. Pojačana prisutnošću vojske, koje se smrtonosna sjenka proteže po opustošenoj Čočariji, ta atmosfera mijenja čovjeka, tjera kukavice, oportuniste i špekulante na povlačenje u osamljeno gnijezdo neutralizma ili ravnodušnosti, a hrabre, zanesenjake i vizionare, tj. one, koji smatraju privremenim svako čovjekovo otuđenje i svaki poremećaj u ljudskoj psihici, na suprotstavljanje »destruktivnim, mrtvačkim« tendencijama koje su se pojavile u određenom momentu duhovnog uspona čovječanstva.³⁰ Iz tih se razloga grupa izbjeglih trgovaca svrstala u redove sebičnjaka i individualista: izazvana nasrtljivom potrebom nagona ona nestaje u sićušnoj borbi za samoodržanje. Za nju je izlišan svaki ideal koji ne počiva na »neuništivom vitalizmu« vlastite profesije, na trgovini:

»Slušajte me, vlade dolaze i odlaze, vode rat na leđima sirotinje, zatim uspostavljaju mir, pa čine ono što ih je volja, ali jedina stvar koja vrijedi i koja se nikada ne mijenja — to je trgovina (istakla G. R.)«. (*Ciociara*, Bompiani 1957, str. 94).

To rezoniranje junaka Filippa, čiji je individualizam pothranjen ratom, uvjetovano je klasnom ograničenošću s jedne strane, a historijskom slučajnošću s druge.

Klasni, historijski, vremenski, prostorni i nacionalni elementi, povezani u svom dijalektičkom jedinstvu, utječu neposredno na karakterizaciju ličnosti iz *Ciociare* i na njihovo zauzimanje stava prema pojavama. Uslijed toga junaci vlastitim postupcima izražavaju svoj unutrašnji imperativ, na način kakav im diktira specifična situacija u kojoj su zatečeni.

Pod djelovanjem dijalektičke isprepletenosti svih odnosa nadvile se se nad pričom tri figure: Cesira, Rosetta i Michele. Ličnosti prvih dviju prelamaju se postepeno i izdvajaju pod udarcem slučaja. Cesira, kao i ostali trgovci, čijem sloju pripada, ima svoju profesionalnu računicu, ali bez naglašena špekulantskog smisla s obzirom da je njezina čeznutljivost za novcem odmjerena čak i u kaosu

²⁹ Giuliano Monacorda, »Incontro con Moravia«. *Clandestino* in »*Ciociara*« u *Il Contemporaneo*, Anno IV, Num. 1. 18, maggio 1957.

³⁰ »Vertikalno, odnosno gledano u dubinu, čini nam se da bi u ovoj prvoj polovici stoljeća obezvrjeđenje humanizma trebalo pripisati prevagi destruktivnih, mrtvačkih tendencija nad kreativnim i vitalnim. Kao da je čovječanstvo, na pragu možda nove ere, odjednom privukla smrt umjesto život«, izjavljuje Moravia (*I moralisti moderni. Introduzione*, Garzanti 1959).

ratnoga vrenja. Podrijetlom iz Čočarije, što znači iz sela, sačuvala je moralni kriterij kod ocjenjivanja ljudskih i ispoljavanja ličnih potreba. Postavljajući granice čovjekovim prohtjevima, njezina se psihologija udaljuje od lihvarske čudi ostalih izbjeglica. Kao vjerni izdanak prvobitnog, izvornog trgovačkog sloja, Cesira je cjelovita, integralna ličnost, jedinstvena kod Moravije. Ta je junakinja dobila svoje marksističko obilježje, jer su njezina duševna struktura i moralni lik izrasli iz jasno precizirane društvene sredine s vremenskom oznakom poremećene svakidašnjice, tj. rata. Proizvod društvene grupacije kojoj pripada jesu prije svega njezin krležjavi intelektualizam i ograničenost duhovnih težnji. Sve manifestacije Cesirina duha, čula i nagona određene su njezinim »društvenim bićem«. Zbog malograđanskih okvira koji je sputavaju ona je spriječena da se odupre religioznom i moralnom konformizmu. O taj konformizam, sazdan na poslušnosti svjetovnim i crkvenim zakonima, spotiće se njezin lični životni smisao. Čovjekova se sreća prema njezinu shvaćanju zasniva na patrijarhalnoj viziji porodičnih odnosa. Prema tome Cesirin razlog postojanja je kćerka Rosetta. Rosetta je, dakle, njezin životni smisao, ali zbog anemične konstitucije ona se zapleće o historijsku neminovnost: Rosettina krhka ličnost stradava pred prvim iskušenjima rata.

Ta djevojka skreće s putanje, trasirane u majčinim zamislima, pod pritiskom slučaja. Slučaj je za Moraviju snažno sredstvo za oblikovanje, odnosno za tačno definiranje likova, za introspektivno sagledavanje krivulje psihičkog sazrijevanja i samoga procesa duhovno-moralne afirmacije. Posredstvom slučaja pisac je uspio da iskristalizira ličnosti majke Cesire i kćerke Rosette. Njihov neočekivani susret s marokanskim vojnicima i silovanje ne cilja na intenziviranje priče, kao što se čini na prvi pogled, već nalazi svoje opravdanje u materijalnom događanju koje crpi svoj poticaj iz historijske nužnosti. Rosetta je silovana u specifičnom trenutku svoga psihičkog sazrijevanja pod izuzetnim prostornim i vremenskim okolnostima, odnosno usred ratnoga bjesnila u tišini jedne zapuštene crkve. Traumatične povrede izazvane kod djevojke odrazile su se drastično na duševnu i psihičku strukturu. Na njezino moralno zastranjivanje neposredno je utjecala i komponenta majčina odgoja, zadojenoga malograđanskim konformizmom.

Rosettina nimfomanija, koja se javlja poslije prvoga, nasilno stečenog seksualnog iskustva, upućuje na psihoanalitička ispitivanja o naglim poremećajima u seksualnom životu. Dva faktora mogu pružiti objašnjenje za njezine postupke i za prijelom intimizma s majkom: prvi od njih dodiruje sferu Freudovih tumačenja predsvjesnih potreba i njihova eruptivnog izbijanja u momentu prijelaza predsvjesnoga u svjesno. Odraz tih tumačenja uočen je još u djelu *L'amore coniugale* kod slučaja Lede. Ledin seksualni podvig,

međutim, nema svoje logične podloge, dok Rosettina nezajajžljivost nagona ima svoje korijene prvenstveno u socijalno-moralnim i religioznim predodžbama majčinim. »Rosetta, kćerka, kaže Moravia, predstavlja nesposobnost i krhkost katoličkog odgoja... Nevinost ne može biti sastavljena od neznanja (podvukla G. R.). Ona se osvaja pomoću iskustva. Rosetta, tako čista, pada pred prvim izuzetnim životnim iskustvom: doživjevši psihički potres poslije silovanja, koje su nad njom izvršili Marokanci, podaje se svim muškarcima koje slučajno susreće.«³¹

Suštinski sagledan, postavljeni problem zadire u sferu građanskog morala i otkriva bit njegove licemjernosti, koja se zasniva na podržavanju čovjekova neznanja. Time Moravia pobija i teoriju šutnje o pojavama koje zadiru u formiranje ljudske ličnosti i teoriju asketizma, sklonu izobličavanju predodžbe o nagonu, to znači unakaženju individuuma i osjenjenju njegovih intelektualnih aspiracija.

Pojavom Rosette umjetnik opoziva suvremene zakone o moralnom odgoju mladih, ukazujući istodobno na izopačenost koncepcije nevinosti nametnute i neobjašnjene crkvenim zakonima morala.

Rosetta i treći protagonist Michele u prvoj razvojnoj fazi dodiruju se sa svojim ravnodušnim stavom prema čulnim zahtjevima tijela. Ali njihovo se potiskivanje razlikuje, jer je kod prve nesvjesno, a kod drugog svjesno.

Figura Michelea umjetnički nije doradena, ali je nesumnjivo socijalno i vremenski determinirana. Nasuprot Cesiri, njegov lik nije predstavljen autentično i cjelovito, jer mu nedostaje čvrsta ideološka osnova, jedina sposobna da ga individualizira s obzirom da je prožet političkom simbolikom. Ta simbolika ne remeti njegov dodir sa historijskom stvarnošću, s ratnom atmosferom, nego mu naprotiv omogućuje da se smjesti u redove boraca za »ljudsku obnovu«. Autor doduše ograničuje njegovu političku svijest,³² ali njegovo učestvovanje u pokretu otpora označuje buđenje svijesti čovjeka dotada ravnodušna. Njegova antifašistička akcija, iako obojena formalizmom, predstavlja doprinos revalorizaciji ljudskih prava na život. Micheleova prisutnost u romanu, postojanost njegove napredne vizije svijeta u momentu rasplamsane mržnje i satanske čežnje za istrebljenjem čovjeka, pomažu u razobličavanju ljudskih odmetnika, tj. crnoburzijanaca, špekulanata i kukavica, sakupljenih po brdovitim predjelima Čočarije, ali u isto vrijeme njegova vizija perspektivnog gibanja označava početak preobraćajnih tendencija uvrijeđenog čovječanstva.

³¹ Prema Giulianu Manacorda, *op. cit.*

³² »Uostalom u onim danima iščekivanja nove željene epohe, u svima nama preteгла je, više nego pristajanje uz jednu partiju ili politiku, šira težnja za ljudskom obnovom« — opravdava pisac svoga junaka (Prema Giulianu Manacorda, *op. cit.*).

Razrađujući taj lik, Moravia je opet pribjegao teoriji o nesvjesnom i o potiskivanju, koju je Freud pažljivo razradio. Michele je stao na stranu uvrijeđenih boreći se s njima za historijsku rehabilitaciju, potčinivši u tu svrhu svoje nagonске potrebe. Neispunjene libidinozne težnje izrazio je na socijalniji način, s u blimacijom, što znači da je intimne želje pretvorio u ideal za slobodom. Jedna je potreba potisnuta i skrenuta na plemenito traganje za egzistencijalnim pravima ugroženih. Michele umire zbog vlastite nesposobnosti da se rastane s idealom pravednosti i s težnjama osvješćenog čovječanstva.

Pisac se u ovom romanu pridržavao dijalektičke metode kod istraživanja materijalnih i moralnih posljedica određenih odnosa u stvarnosti, nastalih u izuzetnim historijskim prilikama. Protagonisti *Ciociare* oličavaju svijet kakav je proizveo rat. Sve brutalnosti, koje imaju svoje opravdanje i u egzistencijalnom faktoru, proizvod su otuđenja čovjeka i suvremenog antihumanizma, naglašenog i potpirivanog ratnom atmosferom. Zastupljeni sa svojim različitim sklonostima, Moravijini junaci nose oznake najburnijeg razdoblja čovječanstva i po tome što su izvorni, predstavljaju autentičnu sliku naših jučerašnjih zabluda i stremljenja.

V

Osobnost tematike, motiva i sadržaja u djelima Alberta Moravije kao i originalna umjetnička obrada besumnje privlače pažnju književnih kritičara i naučnih radnika; između ostaloga i stoga što iz njegovih stranica izbijaju mnogi postulati Freudove i Marksove nauke. Zbog podudarnosti umjetnikovih ideja s naučnim tezama tih velikih mislilaca, bilo je potrebno konstatirati i proučiti da li su pravilno interpretirana njihova načela i kako su transponirana u umjetničku materiju.

Moravia je prihvatio Marksovu osnovnu postavku da je čovjek društveno biće, a ne usamljena, autonomna jedinka, da je on sastavni dio složenog mehanizma objektivne stvarnosti. Prema tome, odbacio je idealistička, metafizička i njima slična nagađanja da je čovjek goli subjektivitet i da su njegovi stavovi i postupci plod ličnih svojstava, nezavisni od sredine i materijalne, moralne, intelektualne atmosfere u kojoj je izrastao.

Tragajući za osnovnom istinom o čovjekovu postojanju, o njegovu »stvarnom liku«, ne samo što je shvatio smisao Marksove oporuke da treba prodrijeti u intimni, privatni život lića i pokazati ih u »negližeu, zajedno sa svom njihovom okolinom podređenih subjekata vrlo različite vrste«,³³ već je opovrgao i staru teoriju da se

³³ K. Marks-F. Engels, *O književnosti i umjetnosti*, Kultura 1946, str. 55.

umjetnik ne mora upletati u najdelikatniju ljudsku intimu, jer time narušava smisao koncepcije o umjetnički »lijepom«.

Prodirući u najdelikatniju ljudsku intimu, susreo se s Freudom i otkrio najsadržajniji čovjekov imperativ koji mu naređuje da mora zadovoljavati svoje nagone ako ne želi ugroziti svoj biološki opstanak i povjerenu mu funkciju samoodržanja vrste. Taj osnovni životni imperativ nesumnjivo obavezuje jedinku na održavanje kontakta sa svijetom, s ljudima i sa stvarima. Sama po sebi, tj. izdvojena, ona bi uvenula kao otrgnuti cvijet i presahla usprkos svojim potencijalnim izvorima za regeneraciju. Sagledavši svu složenost položaja čovjeka-pojedinca, čije je bitisanje obilježeno biološkim i socijalnim komponentama, ljudskim i društvenim funkcijama, umjetnik se upušta u prikazivanje stvarnih vrela životnih protivrječnosti koje prožimlju svako ljudsko biće. Za Moraviju materijalnost svijeta apsorbira materijalno čovjeka i uvjetuje njegove duhovne manifestacije. To znači da postojeća stvarnost za njega isključivo određuje njegovu svijest, da prouzrokuje obrte i prijelome u njegovu životu. S tim shvaćanjem, skoro dosljedno provedenim u nekim djelima, Moravia se ipak morao sudariti s Marksovom tezom da je čovjek kao društveno biće pokretač zbivanja, jer ona nisu rezultat jedne više sile nego htijenja osvijješćenog čovjeka.

Prvobitnu ljudsku djelatnost pokrenuli su nagoni, prvenstveno nagon samoodržanja radi imanentne potrebe udovoljavanja čulu gladi (Marks), a zatim spolni nagon koji iz istih pobuda tjera subjekte da izlaze na općeljudsku arenu (Freud). Tu tvrdnju Moravia prihvaća aprioristički i na njoj gradi svoju kompleksnu viziju umjetničkog svijeta. Neoboriva je istina po njegovu shvaćanju, da čovjeka pokreću nagoni i da način ispoljavanja njihovih potreba zavisi od historijskih, moralnih, socijalnih i materijalnih činjenica, od vremenskog i prostornog faktora, od upletanja slučajnosti u sve te elemente. Potvrdu toga piščeva shvaćanja pronašli smo u djelima *Gli indifferenti*, u *La romana*, u *Agostinu*, a djelomično i u ostalim romanima. Kako se životne i društvene suprotnosti i slučajnosti odražavaju na psihičku strukturu pojedinca, pokazuju njegovi junaci »ravnodušni«, »ambiciozni«, »konformisti«, a iznad svih Rimljanka i Rosetta, kojih je moralno posrnuće opravdano djelovanjem socijalne, društvene komponente i utjecajem slučaja u koji se njihov život zapleo. Rimljanka sa gađenjem konstatira niskost svoje profesije i amoralnu angažiranost: »Shvatila sam da mi se moj zanat ne sviđa, iako sam prema nekoj čudnoj protivrječnosti, po samoj svojoj prirodi osjećala prema njemu izvjesnu sklonost. Pomislila sam — nastavlja djevojka — koliko je taj zanat prljav...«³⁴

³⁴ *Rimljanka*, str. 261.

Adrianina priroda i njezina svijest došli su u koliziju zbog »čudne protivvrječnosti«, ali ona se može objasniti intervencijom Freudove teorije o podmirenju nagonskih prohtjeva i o utjecajnoj moći seksusa na formiranje psihičke strukture individuuma kao i pomoću poznate marksističke postavke da ne određuje svijest ljudi njihovo biće, nego obratno, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Iz te bi se tvrdnje mogao izvući zaključak da se Moravia koristio marksističkom i psihoanalitičkom istraživačkom metodom i da je pokušao fuzionirati u jedinstvenu cjelinu osnovna misaona dostignuća Freudova i Marksova. Jer, prema Moravijinim riječima, citiranim na početku ove rasprave, kondominij njihovih naučnih misli obilježava našu epohu i stoga mora da nađe nužno svoj odraz u literarnom stvaralaštvu. Ali fuzija nije svuda dosljedno provedena zato što su se socijalni i biološki elementi sudarili u sferi moralne i prirodne zakonitosti, pa su se likovi predstavili u svom podvojenom vidu (Leda, Emilia), a time ogriješili o umjetničku istinu koja traži potpune, skladne, integralne ličnosti, a ne polovične, okrnjene figure, nesposobne da zaokruže umjetnikovu viziju određenog svijeta.

Umjetnička interpretacija Freuda zahtijeva izvanredan osjećaj mjere da se ne bi u nju uvukla pornografija i erotika, koje ne izazivlju unutrašnji umjetnički doživljaj, već uzbuđuju izvana. Povezujući psihoanalizu sa sociološkim momentom, Moravia je tu opasnost otklonio. Ne uspijevši, međutim, da svaku stranicu podvrgne kontrolnoj mjeri, omakli su mu se detalji u opisivanju, koji su narušili uzdržanost i skladnost pripovijedanja. Tako se kroz razradu ljubavno-seksualne tematike provukla naturalistička nota, naročito u djelima gdje je podvrgnuta analizi pojava prostitucije. Na tim mjestima površni posmatrač je opčinjen prividnim hedonističkim primjesama. Taj dojam potencira sastav materijalnih činjenica kojih obradu nameće tema.

Ako tema nameće obradu delikatnih ljudskih činjenica trebalo je postaviti pitanje tko je takvu temu Moraviji nametnuo? Nju su determinirali pišćev antikonformizam i antisentimentalizam, odnosno epoha u kojoj živi. Ona se, prema tome, pojavljuje u književnosti pod pritiskom kvalitetno nove stvarnosti, koja je razmakla granice istine o čovjeku. U spoznajnom procesu čovjek je spoznao da nosi na sebi oznake vremena, sredine, podneblja pod kojim se rodio. Ta je njegova spoznaja dopunjena otkrićem tajne da mu se ekonomski, socijalni, psihološki faktori suprotstavljaju kao antagonističke sile u njegovoj težnji za emancipacijom i apsolutnom slobodom i da ga time sprečavaju u definitivnom potvrđivanju svoga očovječenja. Ali jedna mu je istina donedavno izmicala. Umjetnost mu nije pomogla da uvidi veličinu njezina značenja, iako je slutila da se na njoj temelji čovjekova egzistencija. To je istina o spolnom nagonu kao čuvaru ljudskoga roda i regulatoru intimnog života. Spojen, a zatim negi-

ran pojmom ljubavi, seksus se postepeno počeo javljati kao antagonistička sila ozvaničenoj ljubavi pod vidom nevjerstva, brakolomstva, prostitucije. Ljubav, izobličena nastankom klasnoga društva, sačuvala je prividno svoj integritet u modernom monogamom braku; samo prividno, jer su spolnost i osjećaj razdvojeni ili komercijalizirani s obzirom da je brak postao »stvar pogodbe (konveniencije), udešene od roditelja«, i da su povodom toga nastale »bračne zajednice pune olovne dosade, koja se označava porodičnom srećom«. ³⁵ Ta Engelsova misao, iako izrečena gotovo prije jednoga stoljeća, karakterizira još uvijek suvremene bračne institucije i postojeću seksualno-moralnu ideologiju.

Razloge koji su nametnuli Moraviji temu treba, dakle, tražiti ne u konjunktornom prihvatanju psihoanalize, već u spoznajnoj znatiželji umjetnikovoj, koja ga je podsjetila da treba otkrivati istine, pa makar one zadirale u osjetljive probleme ljudske intime. Njegov oslonac na Freuda i Marksa samo je dokaz ozbiljnosti kojom je pristupio istraživanju, umjetnosti slabo poznatog područja seksualnih odnosa.

Razumljivo da se njegova umjetnička interpretacija tih odnosa zapleće o etiku, ili o estetiku, ili pak zastranjuje ideološki, ali njegov pokušaj uvlačenja u tajne psihičkih procesa prouzrokovanih djelatnošću spolnoga nagona i njegova težnja za otkrivanjem dijalektičke povezanosti bioloških i socijalnih elemenata predstavljaju poticaj da se s manje ustručavanja pristupi ispitivanju stvarne istine o ljubavi i o posredničkoj ulozi seksusa kod sastavljanja jedinki.

G. Rabac: MORAVIA TRA FREUD E MARX

Riassunto

Considerando Freud e Marx come i due »scopritori e liberatori del mondo moderno«, Moravia penetra nel campo del sesso con la piena consapevolezza di andare incontro ad un mondo da svelare e collegare a quello scoperto da Marx, puntando lo sguardo sulla natura biosociologica dell'uomo con lo scopo di »demistificare« l'attività degli istinti e di fissarne il ruolo nella vita degli esseri umani.

L'autore del saggio, dopo aver constatato che certi postulati della dottrina di Freud e di Marx trovano riscontro nei libri di Moravia, prende in esame le pagine

³⁵ K. Marks-F. Engels, *op. cit.*, str. 111.

in cui il narratore ha cercato di interpretare le idee dei due grandi scopritori e di trasportarle nella materia narrativa e afferma che lo scrittore si appoggia alla soluzione marxista del problema biologico e sociale. Indagando sulla verità più elementare dell'esistenza dell'uomo, del »suo volto reale«, Moravia comprese non solo il senso integro del pensiero di Marx che invitava a penetrare nella vita intima, privata dei personaggi e a presentarli nei loro »negligés« assieme al mondo circostante di soggetti subordinati ad esso, ma ha voluto confutare le vecchie teorie che prescrivevano allo scrittore di non intromettersi nei problemi intimi più delicati, sessuali in primo luogo, per non alterare il concetto del bello artistico.

Penetrato nel campo della sessualità, Moravia si è lasciato guidare da Freud e, scoperto uno degli imperativi più intransigenti dell'individuo, cioè quello degli impulsi naturali che si impongono con le proprie esigenze, si appresta a dimostrare che l'uomo viene mosso dagli istinti e che il modo come essi si manifestano dipende dagli elementi sociali, materiali, morali e storici, dal fattore »tempo e spazio« e dalle interferenze del »caso«. Pur essendo stato messo in rilievo che nell'opera moraviana vi è stato fatto il tentativo di fusionare in un insieme e di applicare le principali tesi della dottrina marxista e freudiana, nel saggio si pone in evidenza il fatto che Moravia, presa coscienza del condominio delle due dottrine, quella marxista e quella freudiana, e della loro reciproca subordinazione, non ha saputo avvicinarle in modo da integrarle nella propria visione artistica. Per questa ragione certi personaggi sembrano creature monche, indefinite, incomprendibili, come Leda ed Emilia. Con ciò il narratore ha trasgredito la verità artistica che richiede figure integrali, intere, armoniche, condizionate nella loro varia attività, ma complete nella dialettica del loro »esserci«.

L'interpretazione artistica delle tesi freudiane, ritiene l'autore dell'articolo, esige una particolare sensibilità e una misura eccezionale nell'elaborazione della problematica sessuale; in caso contrario si corre il pericolo di deviare nell'eroticismo e rendere troppo profana la materia narrata. Moravia ha cercato di controllare se stesso dopo aver stabilito i punti d'incontro tra la psicoanalisi e il momento sociologico. Tuttavia in certe pagine, conclude l'autore, sotto l'influsso esagerato di Freud, lo scrittore è incespicato nell'etica ed è caduto nel naturalismo pervadendolo di un'atmosfera edonistica.